

Z. Iwanicki

"Oblicza młodości: psychologia różnicowa wieku dorastania", Bianka Zazzo, Warszawa 1972 : [recenzja]

Studia Philosophiae Christianae 10/1, 219-225

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

jeszcze w postaci prymitywnej, ujawniającej brak doświadczenia, oraz poszczególne fazy opanowywania ich w zależności od wieku dziecka.

Umożliwienie małemu dziecku swobody działania, rozbudzenie spontanicznej aktywności, wyzwala indywidualne tendencje poznawcze i zainteresowania. Pisała o tym już przed 60 laty Maria Montessori⁶, której system wychowywania małych dzieci stał się w ostatnich latach w wielu krajach na nowo podstawą dla programów przedszkolnych. Eupraksja (doskonale wykonywanie celowych czynności ruchowych) jest dla dziecka dobrą okazją do rozwijania właśnie wyżej wymienionych cech. Warunkiem uzyskania w tej sferze działania odpowiednich rezultatów jest umiejętne pokierowanie tymi zajęciami, aby stopień trudności nie przekraczał progu możliwości dziecka. Nie dająca się zahamować i wyraźnie zaznaczająca się akceleracja rozwoju psychoruchowego i emocjonalnego we wczesnym dzieciństwie wysuwa pod adresem współczesnej pedagogiki nowe zadania. Omawiana praca Anny Dzierżanki-Wyszyńskiej dostarcza wszystkim zainteresowanym tym działem psychologii cennych wniosków mających znaczenie zarówno teoretyczne jak i praktyczne.

Tadeusz S. Gałkowski

¹ Porównaj obszerne opracowanie zbiorowe dotyczące tego zagadnienia, które ukazało się w trzytomowym wydaniu pod redakcją Jerome Hellmutha: *Disadvantaged Child*, New York, 1970.

² Bloom, B. S.: *Stability and change in human characteristics*, New York, 1964.

³ Porównaj artykuł J. Maziarskiego *O jedzeniu zupy łyżką*, który ukazał się w "Polityce" nr 12 z dnia 24. III. 1973 r.

⁴ Szuman, S.: *Geneza przedmiotu*, "Kwartalnik Psychologiczny", Poznań, 1932.

⁵ Rotter, J. B.: *Social learning theory and clinical psychology*, Englewood Cliffs, 1954.

⁶ Montessori, M.: *Domy dziecięce*, Warszawa, 1913.

Zazzo, Bianka: *Oblicza młodości. Psychologia różnicowa wieku dorastania* (przekład: Z. Zakrzewska). Warszawa: PWN 1972, s.

Fakty, które zgromadzili w ciągu ostatniego półwiecza studium nad psychiką dziecka i młodzieży badacze, oraz wypracowane teorie stanowią obecnie rozległy i zróżnicowany materiał, coraz trudniejszy do całościowego ujęcia. Wyrazem tego mogą być, np. podręczniki psychologii rozwojowej, zwa-

szcza zawarty w nich materiał bibliograficzny (por. np. podręczniki Elizabeth Hurlock: *Rozwój dziecka*; *Rozwój młodzieży*. Psychologowie poradni, lekarze, socjologowie i pedagodzy wiedzą najlepiej, jak niewielka jest recepcja postulatów psychologii rozwojowej wśród rodziców, i w jak małym stopniu dokonuje się przenikanie nagromadzonych wiadomości do szerokiego kręgu społeczeństwa. Czy rodzice, interesujący się sprawami rozwojowymi i wychowawczymi odpowiednio do ich rangi ważności trafiają się rzadko? Źródła takiego stanu rzeczy są z pewnością złożone, jednak "błędy wychowawcze" i trudności, które piętują się w stosunkach między dorosłymi a dziećmi, nie są dzisiaj nikomu obce.

Zaprzeczeniem naiwnych poglądów o beztrosce niczym nie skrępowanej impulsywności dziecka — utrwalonych bezwiednie obserwacjami jego zachowania np. w grupie jego rówieśników — może być opinia badaczy tego problemu — Blaira i Burtona, którzy stwierdzają: "w świetle studiów nad grupą dziecko ukazuje się jako istota beztroska, wesoła, pełna radości, gdy tymczasem badania indywidualne wydobywają na jaw niezgorszą porcję napięcia i konfliktów"¹.

Dziecko od okresu szkolnego, z całą swoją równowagą i uspołecznieniem, skoncentrowane na chwili bieżącej i realnym życiu, tak pewne siebie i pozornie tylko wolne od trudnych problemów — jest w gruncie rzeczy istotą niezmiernie skomplikowaną. Kryje w sobie sui generis dwoistość i stanowi, być może, większą zagadkę niż później w jakimkolwiek wieku życia, właśnie dlatego, że wydaje się tak prostolinijne. Bliski i dłuższy kontakt z dzieckiem ujawnia nam głębie konflikty, których istnienia nie podejrzewaliśmy wcale.

Ważność prawidłowego rozwoju okresu adolescencji nie trzeba podkreślać. W okresie przejściowym między dzieciństwem a pełną dojrzałością, kiedy manifestuje się tak ostro potrzeba ustalenia własnej tożsamości i dążenie do znalezienia określonego miejsca w świecie (jest nią osoba wówczas, gdy zajmuje w społeczeństwie pozycję osoby dorosłej pod względem fizycznym, społecznym i ekonomicznym²) "zjawiają się" zaburzenia osobowości warunkujące późniejsze przystosowanie jednostki do zawodu, życia rodzinnego, społecznego, itd.

W gatunku ludzkim dwa rodzaje konfliktu uważa się za ponadczasowe: konflikt płci i pokoleń. Pierwszy — zapewnia ciągłość gatunku, konflikt między pokoleniami przyczynia się do odnowy wartości nadających sens naszemu życiu. Ze wspomnień rodzi się nadzieja, z przeszłości powstaje przyszłość. Główna rola w tym procesie odnowy przypada młodzieży. Przemiany często odbywają się w nastroju natarczywości i pośpiechu, a to sprawa, że młodzież wiecznie przeżywa kryzys. Z pewnych jednak objawów można wnioskować, iż "kryzys" młodości przybiera obecnie nowe formy; oskarżenia dotyczą nihilizmu, brutalności, apatii i lekceważenia, braku ideałów i ducha walki, negacji wszelkiego tradycjonalizmu. Narzuca się

spospozrezenie, że "kryzys młodzięży" nie jest chyba niczym innym jak komentarzem do napięć i porażek świata dorosłych, owocem rozbieżności, jakie towarzyszyły życiu starszego pokolenia. Są to przemiany dokonujące się pod stałym naporem aspiracji, formułowanych na nowo przez każde dorastające pokolenie, co oczywiście nie znaczy wcale, że młodzięży zawsze i wszędzie występuje jako "wyrocznia prawdy".

Prezentowana książka Bianki Zazzo traktuje o psychologicznych różnicach wieku dorastania. Autorka (Polka z pochodzenia) jest psychologiem; w swoim studium analizuje różnice między czterema reprezentatywnymi grupami młodzięży francuskiej z różnych środowisk społeczno-kulturowych. Grupy te, różniące się rodzajem, typem i długością trwania nauki, obejmują: 1) młodzięży liceum (której czas kształcenia jest najdłuższy); 2) uczniów średnich szkół pedagogicznych (ich profil zawodowy i perspektywy pracy są wyraźne); 3) uczniów zawodu (z krótkim trwaniem szkolenia i natychmiast po nim podejmujących pracę); 4) młodzięży pracująca (ma ona najkrótszy okres dorastania). Te cztery kategorie młodzięży rozpatrywane są ponadto z uwzględnieniem dwóch grup wieku (kryterium stanowi wiek 17 lat); analiza porównawcza pracy dotyczy zainteresowań młodzięży, jej aspiracji, dążeń, stosunku do rodziców, innych osób dorosłych, stosunków międzypięciowych, stosunku do pełnoletniości prawnej, moralnej i zawodowej.

Praca zbudowana jest z trzech części obejmujących łącznie 10 rozdziałów. Część wstępna jest starannie zredagowanym zarysem historycznym rozwoju problemu; omówieniem metody badawczej i stosowanych w niej technik oraz opisem badanych przez Zazzo populacji.

Metodą w prowadzonych przez autorkę badaniach była introspekcja kierowana, do której należą stosowane techniki: kwestionariusz wypełniany przez młodzięży zbiorowo (anonimowo lub imiennie) oraz rozmowa indywidualna. Kwestionariusz służył więc jako przygotowanie wywiadu indywidualnego i pozwalał na ocenę reprezentatywności populacji badanych później za pomocą standaryzowanego wywiadu. (Na marginesie warto podkreślić, że wnioski o kapitalnym znaczeniu uzyskano metodą, która wywoływała i ciągle wywołuje tyle zastrzeżeń, posiadając znane psychometrom ograniczenia⁸. Może to być przykładem rozsądnej i skutecznej kontroli a później interpretacji zastosowania wygodnej techniki kwestionariuszowej, gdy zna się zasady budowy i posługiwania się tego rodzaju narzędziem). Stwierdzenia kwestionariusza (33) dotyczyły pięć zasadniczych grup (cech), które "... pozwalają wystarczająco ocenić przedstawienie, jakie młodzięży tworzy sobie o swym okresie życia, a przyjęta kategoryzacja ujawnia dość precyzyjnie system wartości" (s. 52). Przyjęte kategorie dotyczyły cech: 1) wyrażających postawy autoafirmacji (ekspansja, opozycja, egocentryzm; postawy nonkonformistyczne; poczucie samego siebie); 2) istotnych dla obrazu samego siebie, który chcemy wytworzyć u innych (potrzeba aprobaty, podobań się i imponowania); 3) określających postawy i potrzeby

jednostki w stosunkach z innymi ludźmi (postawa towarzyska, poszukiwania sympatii ludzi); 4) świadczących o rozszerzaniu się własnego "ja" (wartości i zainteresowania społeczne; 5) ujawniających prymat uczuciowości lub prymat rozumu w zachowaniach.

Kwestionariusz zawierał ponadto 5 dodatkowych pytań; ostatnie z nich dotyczyło zgody na przeprowadzenie indywidualnego wywiadu.

Badana w ten sposób młodzież zarysowała swoimi odpowiedziami cztery "portrety" psychologiczne: własnej grupy, młodzieży płci odmiennej oraz "portrety" grup dorosłych obu płci. Najbardziej znaczące dla każdego "portretu" cechy są wyznaczone przez określenia krańcowe w kwestionariuszu. Uzyskane w ten sposób "portrety" stanowiły podstawę opisu; porównania ich są właściwym przedmiotem zainteresowań B. Zazzo i celem badań. Porównania przeprowadziła ona na dwóch "poziomach"; najpierw w zakresie jednej populacji (określają ją kategorie społeczno-kulturalne) skonfrontowała cechy różnicujące cztery "portrety", po czym, dla różnych populacji (zestawionych parami) przeprowadziła analizę zmian zachodzących w "portretach" i cechach różnicujących, nakreślonych przez młodzież poszczególnych grup.

"Podstawowym narzędziem w naszej pracy był — zdaniem Zazzo — wywiad indywidualny, który jest techniką pewniejszą i bardziej giętką od pisemnego kwestionariusza" (s. 56). Wywiad standaryzowany umożliwił uzyskanie wyższego (w stosunku do kwestionariusza) poziomu stosowanych środków badawczych. Standaryzowany zestaw obejmował ponad 150 pytań.

Jak wyżej wspomniano — podstawową zasadę porównań w badaniach różnicowych stanowił czynnik społeczno kulturalny. Liczebności grup wahały się w przedziałach 91—216 osób (dla badań kwestionariuszem) i 67—108 osób zgłoszonych do wywiadu. Rozpiętość wieku wynosiła 15—20 lat. Charakterystyka badanego "materiału" jest przejrzysto przedstawiona w tabelach.

Przy badaniach różnicowych problem reprezentatywności prób z populacji nie jest istotny w tej mierze, co ich właściwy dobór, tj. taki, który pozwala na wydobycie z porównań czynników zmienności o znaczeniu ogólnym⁴. Ogólny charakter mają czynniki (zmiennie), które adolescencji (pamiętać należy, iż jest to tylko konstrukt) nadają kształt, a więc: środowisko, poziom kulturalny, płeć, wiek, poziom inteligencji, itd.

Główny sposób prowadzenia analizy w studium Zazzo polega na badaniu różnic występujących między grupami młodzieży dobranej kontrastowo z punktu widzenia pewnej zmiennej. W interpretacji stwierdzanych tu podobieństw autorka jest ostrożna. Niemniej jednak wnosi, że pewne podstawy nie podlegają różnicującym czynnikiem środowiskowym oraz że rzeczywiście (a nie tylko sztucznie czy hipotetycznie) istnieje kilka ogólniejszych tego typu czynników.

Pierwsza część omawianej książki traktuje o specyfice obrazu samego

siebie. Jest on określony w „kontraście” z innym typowym obrazem stanowiącym przedstawienie grupy określonej zaimkiem „my”. W tej części pracy autorka wysuwa pytanie: jaki jest typowy sposób odczuwania, wyobrażania sobie swojej odrębności? Ludzie bowiem pytani o ich własny obraz w bezpośrednim porównaniu z obrazem ludzi sobie podobnych, określają, niezależnie od różnic indywidualnych, pewien obraz typowy, tzw. wspólny dla ogółu jednostek. W tej kwestii autorka stwierdza „...portrety naszych grup są wyraźnie odmienne, że w większości cechy, które się na nie składają, występują jako odmiany i wykazują stopniowanie. A także że niektóre cechy mało się różnią między poszczególnymi portretami, ujawniając wspólne podłoże” (s. 385).

Na podstawie zarysowanej koncepcji teoretycznej i przyjętej metodyki badań Zazzo poprzedza analizę odniesień czasowych takiego obrazu specyfiką obrazu samego siebie (część II). Badany przeprowadzał porównanie siebie z samym sobą sprzed dokonanej ewolucji oraz z sobą przyszłym, po zajściu zmian (przeznaczanych lub upragnionych). Autorka bazuje tu na hipotezie (która w badaniach niezupełnie została potwierdzona), że odniesienia czasowe obrazu samego siebie, występujące w okresie rozwojowym, a szczególnie w sytuacji przełomowej, charakterystycznej dla wieku dorastania, ujawniają oryginalny sposób autoafirmacji młodego człowieka.

Ustalenia, jakie znajdujemy w tej części pracy, są następujące:

1. Młodzież szkół przygotowujących do zawodu nauczyciela domaga się wczesnego uznania jej przez prawo za pełnoletnią i autonomiczną.
2. Postawa pozostałych trzech grup wobec przepisów prawnych zmienia się w zależności od zróżnicowania dziedzin życia ludzi dorosłych.
3. Młodzież szkolna ceni najbardziej pełnoletniość prawną, młodzież pracującą i bliska rozpoczęcia pracy — niezależność materialną. Autonomię moralną doceniają wyżej wykształceni, niezależność praktyczną — młodzież o wykształceniu początkowym.

Wniosek Zazzo, że nie można „...mówić o ogólnej sztywnej postawie opozycji, o konsekwentnym stanowisku protestu”, trudno przyjąć wobec innego stwierdzenia w tej kwestii: „Całą młodzież charakteryzują aspiracje do autonomii” (s. 205). Pamiętać musimy, iż przy wysokim stopniu ogólności badania cech mogą one być w badanej populacji ortogonalne, nie-ortogonalne (w zależności od przyjętej definicji operacyjnej cechy) lub heterogeniczne (wielowymiarowe). Jeśli narzędzie badawcze jest heterogeniczne (jak w przypadku pracy Zazzo), to prognoza jest ogólna lecz interpretacja zostaje przeprowadzona na podstawie pojęć teoretycznych (a nie empirycznych, co ma miejsce raczej przy prognozach szczegółowych). Jest to ważne dla wszystkich, którzy dokonują uogólnień (w oparciu o wyniki pomiaru jakiejś zmiennej); częstym błędem towarzyszącym nieuzasadnionemu „rozciąganiu” wniosków jest ich nieświadoma ekstrapolacja.

(Jedną z wielu zalet podejścia operacjonistycznego jest eliminacja tego typu błędów).

Część trzecia omawianej pracy jest opisem ekspansji samego siebie w stosunkach społecznych. Zarysowana jest ona jako tendencja i jako stan istniejący (odpowiednik statycznie i dynamicznie prezentowanego „przystosowania”⁵ lub jako stanu i procesu innego konstruktów psychologicznego, tj. „niepokoju”⁶), przy założeniu, że „zakres własnego „ja” mierzy się jednocześnie wielorakością i jakością stosunków interpersonalnych i społecznych, charakterem środowiska, wiążącego go silniej lub słabiej, wartością zainteresowań i wyborów, różnorodnością punktów widzenia, które młody człowiek przyjmuje przy ocenie innych i samego siebie” (s. 271).

Wyczerpującą analizę zagadnienia przeprowadza autorka w czterech rozdziałach tej części książki, traktujących o: rodzinnych uwarunkowaniach pragnień emancypacji młodzieży; istocie rozbieżności między pokoleniami; postawach wobec pokolenia rówieśników, determinantach horyzontu społecznego badanych grup młodzieży.

Przyjęta przez B. Zazzo hipoteza (zasadniczo przeciwstawna tradycyjnej koncepcji wieku dorastania) wielorakości okresu adolescencji opiera się na definicji adolescencji (przyjmowanej przez najszerzej rozumiejących ten termin antropologów: B. Malinowskiego, R. Benedict, A. Kardiner, R. Lintona), w myśl której najważniejsze są nie tyle przemiany psychobiologiczne, lecz zjawiska towarzyszące wrastaniu młodzieży w życie społeczne ludzi dorosłych. Jest to implikacja przyjętej za podstawową tezy, że życie społeczne jest różne w różnych środowiskach. Zakładaną wielorakość adolescencji, mimo istnienia wielu cech wspólnych, potwierdziły wyniki badań. Jest ona konkretną rzeczywistością, zaprzeczeniem ostrych granic między dzieciństwem i statusem człowieka dorosłego.

Wydaje się, że w stosunku do badań nad okresem dorastania, obok warunków życiowych i rozwojowych (co było zamierzonym przedmiotem studium Zazzo), należy przeprowadzić analizę społeczeństwa i to nie tylko w płaszczyźnie jego obecnej stratyfikacji, lecz również w aspekcie dokonujących się w nim przemian⁷ (akcentowali to w swoich pracach: Margaret Mead, Clyde Kluckhohn i inni antropolodzy społeczni). Oczywiście, realizacja takiego projektu możliwa jest wyłącznie przy udziale wielu dyscyplin, tj. psychologii, socjologii, pedagogiki. Na uwagę szczególną zasługują postulaty Zazzo, które powinny być uwzględniane przez wychowawców i pedagogów w optymalnej stymulacji procesu dydaktyczno-wychowawczego. Postulaty te są konsekwencjami psychologicznymi czasu trwania i jakości samej adolescencji. Do głównych autorka zalicza: kształcenie ludzi o otwartych perspektywach, przygotowywanie dorastającej młodzieży do możliwych przemian społecznych, trwalsza niż dotąd „praca” nad hierarchią wartości w okresie adolescencji.

Największe „wrażenia” w trakcie lektury książki Zazzo robi jej wyraźny program badań i konsekwentna jego realizacja metodą wnikliwych analiz psychologicznych, poprzedzających ostrożne interpretacje empirycznego materiału. Praca Zazzo stanowi pouczający przykład, jak owocny może być wysiłek formułowania jasnych odpowiedzi na „proste pytanie”. Recenzowana praca zasługuje na uwagę pedagogów i psychologów, ale zrozumiana może być również i przez niespecjalistów.

Z. Iwanicki

¹ Blair, A., W., Burton, W., H.: *Growth and development of the preadolescent*, New York 1951, 7.

² Hurlock, E.: *Rozwój młodzieży* (przekład: B. Hornowska, B. Rosemann). Warszawa 1965 PWN, 15.

³ por. np.: Kreutz, M.: *Metody współczesnej psychologii*, Warszawa 1962 PZWS.

⁴ Nowakowska, M.: *Pewne psychologiczne problemy psychometrii*, „Przeгляд Psychologiczny” 1969, nr 17, 15—28.

⁵ Lazarus, R., S.: *Adjustment and personality*, New York 1961 Mc-Graw-Hill, 16.

⁶ Spielberger, C., D. (ed.): *Theory and research on anxiety*. [W:] *Anxiety and behavior*, New York 1966 Academic Press, s. 3—20.

⁷ Czerwiński, M.: *Przemiany obyczaju*, Warszawa 1969 PIW.

NORBERT ŻMIJEWSKI

MASZYNY MATEMATYCZNE W PSYCHOLOGII

Postępujący rozwój techniki komputerowej wyraża się w coraz szerszym i wszechstronniejszym zastosowaniu maszyn matematycznych w badaniach naukowych. Szczególnie interesujące jest wykorzystywanie komputerów w psychologii. Dziedzina ta, operująca dużą ilością danych otrzymywanych w wyniku badań, napotyka na wiele trudności przy ich ścisłym opracowywaniu. Wieloczynnikowa analiza danych zajmuje często bardzo dużo czasu. Dzięki zastosowaniu odpowiednich programów proces ten można znacznie skrócić. Inna trudność, z jaką boryka się psychologia, wynika z ograniczonej możliwości eksperymentowania. I tu technika komputerowa niesie dużą pomoc w postaci możliwości programowania modeli ludzkiego zachowania się w różnych sytuacjach. Jeszcze inny rodzaj usług oddaje psychologii